

BABAİLER İSYANI SIRASINDA TOKAT: BABAİ HALİFESİ AYNA DOVLA (AYNUDEVLE) VE TOKAT'TAKİ FAALİYETLERİ

TOKAT DURING THE BÂBÂ'Î REBELLION: BÂBÂ'Î CALIPH
AYNA DOVLA (AYNUDEVLE) AND HIS ACTIVITIES IN
TOKAT

MURAT SERDAR*

Sorumlu Yazar

İSMAİL TURAN**

Öz

Tarihte bazı olaylar vardır ki sonuçları itibariyle uzun yıllar etkisini devam ettirmeyi başarmışlardır. Türk tarihinin Anadolu halkasında da etkisi yıllarca sürecek bir isyana 1240 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nde rastlanmaktadır. Babaîler İsyanı olarak ortaya çıkan bu hareket Anadolu Türk Tarihi için derinden etkiler bırakan isyan olmuştur. Bu isyan, Baba İlyas liderliğinde, Baba İshak koordinesinde siyasi, ekonomik, dinî ve içtimaî sebepler üzerinde merkezi otoriteye karşı baş kaldırı olarak vuku bulmuştur. Söz konusu isyan Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşünü hazırlayan etkenlerin başında yer almıştır. Babaîler İsyanı sırasında ve sonrasında bazı şehirler ve şahıslar ön plana çıkmıştır. Bu şehirlerden birisi de Tokat'tır. Şehir, tarihi süreç içerisinde sahip olduğu kendine has dinamikleriyle Babaî hareketinde adından sıkça söz ettirmiştir. İsyân sırasında veya hemen sonrasında Tokat'ta bulunan Babaî halifesi Ayna Dovla, Baba İlyas'ın seçkin halifelerinden birisidir. Bu çalışmada da öncelikle isyanın temel sebepleri üzerinde durulmuş bilahare Babaîler İsyanı'nda faal bir rol oynayan Tokat'ın isyandan hemen öncesi ve isyan sürecindeki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak Tokat'ta bulunan Baba İlyas'ın seçkin halifelerinden Ayna Dovla'nın buradaki faaliyetleri ve bu zatın Selçuklular tarafından idam edilmesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babaîler İsyanı, Baba İlyas, Babaîlik, Tokat, Ayna Dovla.

Abstract

Some events in history have managed to maintain their impact for many years. In the Anatolian region of Turkish history, a rebellion, the effects of which would last for years, was encountered in the Seljuk State of Turkey in 1240. This movement, which emerged as the Bâbâ'î Rebellion, was a rebellion that profoundly impacted Anatolian Turkish History. This uprising took place under the leadership of Baba Ilyas and in coordination with Baba Ishak as a revolt against the central authority for political, economic, religious and social reasons. This rebellion was one of the main factors that prepared the collapse of the Seljuk State of Turkey. Some cities and individuals came to the fore during and after the Bâbâ'î Rebellion. One of these cities was Tokat. With its unique dynamics in the historical process, the city made a name for

Araştırma Makalesi / Künye: SERDAR, Murat, TURAN, İsmail. "Babaîler İsyanı Sırasında Tokat: Babaî Halifesi Ayna Dovla (Aynuddevle) ve Tokat'taki Faaliyetleri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112 (Aralık 2024), s. 427-437. <https://doi.org/10.60163/tkhebv.1515515>

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, E-mail: mserdar61@live.com, ORCID: 0000-0003-2922-1096

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, E-mail: turanisl@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1547-4762

itself in the Bâbâ`î movement. The Bâbâ`î caliph Ayna Dovla, who was in Tokat during or after the rebellion, was one of the distinguished caliphs of Baba Ilyas. In this study, firstly, the main causes of the rebellion are emphasized, and then information is given about the situation of Tokat, which played an active role in the Bâbâ`î Rebellion, just before and during the rebellion. Finally, the activities of Ayna Dovla, one of the distinguished caliphs of Baba Ilyas in Tokat, and his execution by the Seljuks are discussed.

Key Words: Bâbâ`î Rebellion, Baba Ilyas, Babâlik, Tokat, Ayna Dovla.

Giriş

Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan I. Alâeddin Keykubad (Uyumaz, 2003) döneminde (1220-1237) Anadolu; tarihinin ekonomik, siyasi, içtimaî, ilmî ve kültürel anlamda en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Alâeddin Keykubad dirayetli yönetimi, adaletli yaklaşımı, halka iyi davranması (İbn Bibi, 2014, 246) gibi meziyetleriyle 17 yıllık iktidarı boyunca tebaasının refâh ve huzur içerisinde yaşamasını tesis etmiştir. Alâeddin Keykubad`ın ölümünün ardından Türkiye Selçuklu Devleti tahtına oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev çıkmıştır (1237) (İbn Bibi, 2014, 448; Aksarayî, 2000, 25). Hükümdarın dirayetsiz yönetimi ve devlet adamlarının siyasi ihtirasları devletin idarî ve içtimaî düzeninin bozulmasına sebep olmuştur (Abû'l-Farac, 1999, 537; Kaymaz, 2009, 39-69). Özellikle Emir Sâdeddin Köpek`in (Kesik, 2008) faaliyetleri tebaada rahatsızlıklara ve sıkıntılara sebebiyet vererek ileride devletin idarî ve siyasi olarak çok büyük sarsıntılar yaşamasına neden olacak olayların fitilini ateşlemiştir (Kaymaz, 2011). Bu dönemde cereyan eden ve Türkiye Selçuklu Devleti`ni büyük felaketlere sürükleyecek olayların birisi de Babaîler İsyanı`dır.

Tarih ilminin temel mantığı en nihayetinde sebep-sonuç ilişkisinin ortaya konulmasıdır. Bu nedenle tarihi olayların incelenmesi bahse konu olan olayın sebebinin araştırılmasıyla mümkündür. Durum böyle olduğu halde araştırmanın konusu olan Babaîler İsyanının sebepleri üzerinde durulması konunun anlaşılması bakımından elzemdir. Çünkü Babaîler İsyanı, Türk-İslam Tarihi`nde sonuçları bakımından etkili ayaklanmalardan birisidir. Nitekim söz konusu isyanın sebepleri gelişimi ve sonuçları itibariyle ortaya konulması bir dönemin sosyo-kültür, ekonomik ve siyasi yönden aydınlatılması açısından son derece mühim olacaktır.

Babaîler İsyanı`nın gerçek sebepleri kaynak ve bilgi eksikliği nedeniyle her yönüyle henüz ortaya konulamamıştır. Bu hususta Claude Cahen, isyanı başlatan Türkmenlerin söz konusu isyana dair eserler bırakmadığını veya bırakmışlarsa bile günümüze ulaşmadığını ifadesiyle belirtmiştir (Cahen, 1994, 347). Buna ilave olarak bu isyan hakkında devlet yanlısı tarihçilerin eserlerinde bilgiye ulaşıldığını ifade etmektedir. Her ne kadar az sayıda kaynak olsa da döneme ışık tutan kaynaklar ve söz konusu isyan üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar, Babaîler İsyanının çeşitli sebeplerini ortaya koymaktadırlar. Bu sebepler siyasi, dinî, sosyal ve ekonomik olmak üzere dört ana başlık altında toplanmaktadır.

XIII. yüzyıl başlarında Türk-İslam dünyası üzerinde bir tehdit olarak ortaya çıkan Moğol istilasının tazyikinden Anadolu da nasibini almıştır. Daha Moğollar Anadolu`yu fiili olarak işgal etmeden önce bu coğrafya Moğolların önünden kaçarak gelen çok büyük insan kitleleriyle dolmuştur. Türkmen kitleleri yaşadıkları bölgeleri terk ederek güvenli gördükleri Anadolu`ya yoğun bir şekilde akın etmişlerdir (Kaya, 2014, 553). Anadolu`ya gelen bu Türkmen nüfus ile daha önce yani Malazgirt Zaferinden sonra başlayan muhaceretle Anadolu`ya gelip yerleşen bir nevi kendisini artık buranın yerli unsuru gören Türkmenlerle büyük problemler yaşamaya başlamışlardır. Bu

problemlerin temelini yaylak ve kışlak alanlarının daralması oluşturmaktadır. Yeni gelen Türkmen gruplarının da bu bölgelere yerleşmesi yaylak ve kışlak alanların daralmasına yol açmış, bundan dolayı iki grup karşı karşıya gelmiştir. Bu durum Türkmenlerin büyük ekonomik sıkıntılar yaşamışına neden olmuştur. Türkmenlerin içinde bulunduğu sıkıntıya merkezi idarenin de duyursuz kalması ekonomik sıkıntılarının katlanarak artmasına ve Konya'daki yönetime şiddetli tepki gösterilmesine sebebiyet vermiştir (Koca, 2012, 16).

İçtimâî anlamda yine II. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta geçmesiyle devlet adamları ve şehirli yerleşik halk ile köylü-göçebe toplum arasında sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Bunun başlıca sebebi şehirli ile kırsal alandaki unsurlar arasında oluşan yaşam koşullarındaki farklılıklardır (Kaymaz, 2009, 69). Giyim kuşamdan yeme içmeye kadar iki unsur arasında büyük uçurumlar oluşmuştur (Koca, 2012, 17). Türkmenler ile şehirliler arasındaki farkı İbn Bibi'nin kayıtları açıkça gözler önüne sermektedir. Karamanoğulları liderliğindeki Türkmenlerin 12 Mayıs 1277 tarihinde Konya'ya girmesinden bahseden müellif Türkmenlerin giyim-kuşam ve içinde bulunduğu durumu şöyle aktarmaktadır: *“Türkmenler çekirgeler gibi şehrin her tarafına dağılarak ülkelerin ve şehir tacirlerinin depo olarak kullandıkları kervansarayları baltalar ve tokmaklarla kırdılar. Keselerini hesaba kitaba gelmeyen altın, gümüş ve mücevherlerle doldurdular. Dilenci ve kızıl külahlı Türkmenler, altın sırmalı kıymetli Mısır kumaşlarını, pahalı ve nadide muallim ipeklerini başlarına sardılar. Çarıklı, hatta bazıları yalınayak olan bu kimseler saygıdeğer kimselerin değerli elbiselerini giydiler”* (İbn Bibi, 2014, 632). Bu kayıtlardan Türkmenlerin hangi koşullarda yaşam mücadelesi verdikleri, şehirli halkın ise en azından Konya'da yaşayanların yaşam standartları açıkça görülmektedir. Gordlevskiy, Bababiler isyanını bir toplumsal adalet talebi, köylü çiftçiler ile şehirli feodaller arasındaki toplumsal sınıf mücadelesi olan köylü isyanı olarak tanımlamaktadır (Gordlevskiy, 2015, 154, 155).

İsyanın dinî ve siyasi sebepleri yukarıda sayılanların oluşumundan biraz farklıdır. Bunlar isyana sebep olmaktan ziyade söz konusu isyanın gelişme ve yayılması için ortamın uygunluğunu göz ardı etmemek gerekir. Yani Anadolu'nun dinî ve siyasi anlamda isyana zemin hazırlamış olmasıdır.

Dini inanç bakımından yerleşik ve göçebe ahali arasında fark bunuyordu. Şöyle ki şehirli halk genel olarak medreselerde öğretilen kitabî esaslara dayalı İslam anlayışı yani devletin resmi dini diyebileceğimiz Sünnî İslam'a tabiydiler. Göçebe Türkmenler ise daha çok tasavvufî öğretinin hâkim olduğu şeyh, derviş veya baba olarak adlandırılan kişilerin etkisiyle öğretilmiş yine kulaktan dolma mistik Müslümanlık anlayışına sahiptiler (Ocak, 2009, 45). Kitabî İslam'dan uzak yaşayan Türkmen çevreleri “Türkmen Babaları”nın yönlendirmelerine göre bir dini inanış içerisinde olmuşlardır. İsyanın liderinin de bir tasavvuf öğretisine sahip Türkmen Babası olduğu bilindiğine göre dini hayatın bu isyanda uygun ortamı sağladığı düşünülebilir. Ayrıca sadece Anadolu coğrafyasında değil Moğol egemenliği altındaki Buhara'da da (1238) aynı benzerliklere sahip Mahmud Tarabî isyanı bunun geniş coğrafyalardaki etkisinin varlığı hususunda önemlidir (Özbayraktar, 2017, 211-227).

Siyasi anlamda öne çıkan sebep Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucu unsuru Türkmenlerin I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra tahta geçen II. Gıyâseddin Keyhusrev ve etrafındaki devlet adamları tarafından göz ardı edilerek merkezden yani yönetimden dışlanması gösterilmektedir (Koca, 2012, 12-16). Gerçekten de I. Alâeddin Keykubad'ın Türkmenler ile arasında iyi ilişkiler olduğu, Türkmenlere hak ettikleri değeri verdiği görülmektedir. Nitekim Alâeddin Keykubad'ın ölümü üzerine

halkın derin üzüntü duyduğu ve onun ölümünde oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev'in parmağının olduğu düşüncesi Türkmenlerin yeni sultana karşı cephe almalarına sebep olmuştur. Babaîlerle ilgili en önemli kaynak olan *Nâme-i Kudsi*'de bu durum açıkça yansıtılmaktadır:

“Adaletli şah Sultan (Alâeddin); Selçuk'a ışık, halkın toplandığı/yöneldiği ışık” (355).

“Bu Şah'a göçme vakti eriştiğinde yoldan şaşmış Gıyas'ın içine şeytan girdi” (356).

“Zehir verdi, öldürdü Sultan'ı; Tanrı katına yakınlığı bulunan o sevilen Padişahi” (357) ((Elvan Çelebi, 2017; 111).

Bunlara ilave olarak Hârezm Türkleri meselesi, Eyyubî kışkırtmaları (Gordlevskiy, 2015, 153) ve en nihayetinde Moğol faaliyetleri siyasi zeminin isyan için uygun hale gelmesini kolaylaştırmıştır (Köprülü, 2012, 40). M. Fuad Köprülü, bu isyanı Anadolu'da ilk dini-siyasi hareket olarak yorumlamaktadır (Köprülü, 2012, 36).

Babaîler İsyanının hazırlık safhası ve isyanın icra sürecinde iki isim görülmektedir. Birisi Amasya yakınlarında Çat köyünde zaviyesi bulunan Ebü'l-Beka Baba İlyâs-ı Horasânî (ö. 637/1240) (Ocak, 1991a) diğer isim ise Baba İlyas'ın halifesi olan ve onun adına isyanı organize eden Baba İshak'tır (ö. 637/1240) (Ocak, 1991b). Baba İlyas, Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelen bir Türkmen'dir (Koca, 2012, 35). Baba İlyas, halkın içinde bulunduğu iktisadî ve içtimaî sıkıntıdan kurtulmasını sağlayacak kişi olarak tanıtılmıştır. Bir bakıma kendini “mehdi” yani “kurtarıcı kişi” olarak göstermiş hatta peygamber olarak tanıtmış olabileceği de düşünülmektedir (Ocak, 1991c)¹. Nitekim bu düşünce kaynaklarda onun “Baba Resul” olarak adlandırılmasıyla desteklenmektedir (İbn Bibi, 2014, 480). Baba İlyas, ekonomik olarak zor şartlar altında bulunan halkın bu durumdan kurtulması için devlet yönetiminin devrilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zira o, davet ettiği kişilere Sultan Gıyâseddin'in yaşayış tarzını ve onun şaraba düşkünlüğünü anlatıyor, onun Peygamberin yolundan saptığını ve Hulafâ-yi Raşidin'in izinden ayrıldığını söylüyordu (İbn Bibi, 2014, 479).

Baba İlyas, dönemin müellifleri tarafından şiddetle tahkir edilmiştir. Bunun sebebi müelliflerin devlet yanlısı bir tutum sergilemelerindedir. Özellikle İbn Bibi ve Yazıcızâde Ali onu harici ve deccal olarak tanımlamaktadır (İbn Bibi, 2014, 478, 479; Yazıcızâde 'Ali, 2014, 312a; Yazıcızâde Ali, 2017, 535). Abû'l-Farac, Baba İlyas'ın Amasya'da ortaya çıktığını kendisini peygamber olarak tanıttığını, Muhammed'in ise peygamber olmadığını belirttiğini kaydetmektedir (Abû'l-Farac, 1999, 539). Bu ithamlara karşı Baba İlyas'ın üçüncü göbek torunlarından olan Elvan Çelebi (Maden, 2020, 67-103; Işık, 2020, 52-60)'nin bırakmış olduğu eserde Baba İlyas'ın böyle bir iddiada bulunduğu dair hiçbir kayıt yer almamaktadır. Onun iyi bir Allah dostu, halkın sevgisini kazanan kişi olduğundan bahsetmektedir, bu hususta bazı beyitler örnek gösterilebilir.

“İşit şimdi olanları: Tahtı İlliyyîn makamı ise de o din özü (227) (Elvan Çelebi, 2017, 81).

“Şeyh bu yerde yerleştiğinde, halk öd gibi sevgisine tüttü (233) (Elvan Çelebi, 2017, 83).

1 Mehdiğin günümüzdeki gibi sadece dini anlamda bir kurtarıcı olarak düşünülmemelidir. Aynı zamanda sosyal ve ekonomik çöküntüden de halkı kurtaracağı düşünülerek beklenen idarecidir (Öz, 2003, 384-386).

1. Babaîler İsyanı Arifesinde Tokat

Babaîler İsyânının öncesinde ve sonrasında bazı şehirlerin kendine has özelliklerinden dolayı söz konusu isyanda daha fazla etkin oldukları görülmektedir. Bu şehirlerden birisi de Tokat'tır (Üçer, 2015, 139). İsyânın başlamasına müteakip isyancıların Amasya'ya ulaşmadan önce Tokat'a gelip burada taraftar topladıkları görülmektedir (Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin, 2022, 347, 348). Tokat'ı Babaîler için önemli kılan bir diğer husus ise Baba İlyas'ın en seçkin halifelerinden olan Ayna Dovla'nın yaşamanın belli bir süresini burada kurduğu zaviyesinde geçirmesidir. Ayna Dovla, Tokat halkı tarafından da çok sevilmiştir (Elvan Çelebi, 2017, 413). İsyanda Tokat'ın etkin bir rol oynamasının hiç şüphesiz tarihi süreç içerisinde karakteristik özelliklerinin neden olduğu söylenebilir. Tokat, Türk-İslam hakimiyetine Malazgirt Zaferi (26 Ağustos 1071) akabinde girmiştir. Dânişmendliler tarafından fethedilip Türk-İslam şehri haline getirilen Tokat'a söz konusu devletin hükümdarları sahip oldukları veya benimsedikleri kültürel politikalarını yerleştirmişlerdir. Kısaca Dânişmendli hükümdarlarının benimsemiş oldukları kültürel politika gazilik mefkuresi ve Türkmencilik ülküsü üzerinde şekillenmiştir (Bayram, 1991; 89). Bölgenin bu yapısının yanında özellikle Türkiye Selçukluları zamanında Türkmenler arasında büyük ilgi gören ve Anadolu'ya özgü bir kurum olan Ahilğin de Tokat ve çevresinde yoğun bir yapılanma içerisinde olduğu (Kaya, 2014, 556) ve destek gördüğü bilinmektedir (Bayram, 1991, 90). Ayrıca Tokat, Anadolu'da bir kavşak noktasında bulunması sebebiyle özellikle Türkistan'dan gelen Müslüman Türk kitlelerinin bir uğrak noktası haline gelmiş, bu sebeple bölge yoğun bir Türkmen nüfusuna sahip olmuştur. Tokat'ın Türkmenlerin uğrak yeri olması şehrin Türkiye Selçuklu Devleti şehirleri arasında ve ulaşım sistemi içerisinde doğu-batı, kuzey-güney istikametlerinde kavşak noktasında yer almasından kaynaklanmaktadır (Bk. Harita 3).

Babaîler İsyânına farklı bir zaviyeden bakan M. Bayram, Tokat'ın yukarıda değinilen fikri ve kültürel yapısını ve daha sonra da I. Alâeddin Keykubad'ın Türkmenler ile arasındaki kuvvetli bağı ortaya koyduktan sonra Alâeddin Keykubad'ın ölümüyle başlayan Türkmenleri yönetimden uzaklaştırma, Ahiler ve Türkmen grupları üzerinde baskıların artırılmasıyla yeni hükümdara ve çevresindeki devlet erkanına bir tepkinin olduğunu ifade etmektedir (Bayram, 1994, 89-90). Dolayısıyla Türkmenlerin ve Ahilik yapılanmasının güçlü olduğu Tokat ve çevresinde II. Gıyâseddin Keyhusrev'e karşı başlatılmış olan bir isyanda etkin bir şekilde yer alması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim öyle de olmuş ve Baba İlyas'ın önemli halifelerinden Ayna Dovla burada faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca Tokat ve çevresinden Babaîler İsyânı'na oldukça fazla insan katılmıştır. Yine Bayram, kaynaklarda bu hususta net bir bilgi olmamakla birlikte Tokat'ın Pazar ilçesi sınırları içerisinde bulunan Balıca Mağarası'nın Babaîler tarafından askerî karargâh, sığınak ve lojistik destek yeri olarak kullanıldığına dair düşüncelerin olduğu da belirtilmektedir (Çoşkun, 2021, 21).

2. Bir Babaî Şeyhi Olarak Ayna Dovla ve Tokat'taki Faaliyetleri

Ayna Dovla², Şeyh Osman, Hacı Mihman ve Bağdın Hacı, Baba İlyas'ın önde gelen halifeleridir (Elvan Çelebi, 2017, 73). Bu zatlar aynı zamanda birer Vefâî³

2 Ayna Dovla ismiyle ilgili farklı kullanımlar mevcuttur. İsmail E. Erünsal ve Ahmet Y. Ocak tarafından hazırlanan Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsîyye Fi Menâsibi'l-Ünsîyye* eserinde bu isim Ayna Dövlé, Aynu'd-Devle (Ayna Dola) şeklinde kullanılmıştır (Elvan Çelebi, 1995, 17, XLI). Yine Elvan Çelebi'nin Mertol Tulum tarafından hazırlanan aynı eserinde Ayna Dovla olarak verilmiştir (Elvan Çelebi, 2017, 74).

3 Ebü'l-Vefâ el-Bagdâdî'nin kurucusu olduğu düşünülen bir tarikattır. Eğitimi tamamladıktan sonra

şeyhleridir. Zira bu isimler orijin olarak Dede Garkın halifesi olup onun (Ocak, 2018, 17-53; Gülten, 2018, 83-105) tarafından görevlendirilerek Baba İlyas'ın emrinde Anadolu'ya gönderilmişlerdir (Ocak, 2009, 169; Tulum, 2017, 301; Işık, 2020, 27). Bu isimlerden Ayna Dovla isyanın başından itibaren Tokat'ta bulunmuştur. Bunun sebebi kaynaklarda açıkça verilmemektedir. Ancak Türkmenler tarafından desteklenen isyanda hiç şüphe yok ki Tokat gibi şehrin olmaması düşünülemezdi. Çünkü Tokat, biraz önce de ifade edildiği üzere nüfus ve bu nüfusun karakteristik yapısı gereği Türkmen grupların yoğun olarak yaşadığı bir şehirdir.

Ayna Dovla ile ilgili en net bilgiler *Menâkıbu'l-Kudsiye*'de bulunmaktadır. İlk olarak Dede Garkın ile Baba İlyas'ın görüşmesinde onun da bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Elvan Çelebi, 2017, 73). Baba İlyas, Dede Garkın ile görüşükten sonra dört yüz halife ile Orta Anadolu'ya hareket etmiştir. Bu halifeler arasında Ayna Dovla da bulunmaktadır. Yolculuk esnasında Ayna Dovla ile ilgili bazı aktarımlara yer verilmektedir. Yolda bir geyik sürüsüne rast gelinir, Şeyh'e yüz sürerler. Şeyh'te işaret eder, geyikler bu kez dönerler Ayna Dovla'nın önünde baş eğerler. Bunun üzerine Ayna Dovla, aklından "Ulu oldum" düşüncesin geçirir (Elvan Çelebi, 2017; 79). Ayna Dovla'nın bu düşüncesinden sonra Baba İlyas'ın yanından ayrıldığı anlaşılmaktadır (Elvan Çelebi, 2017, 81). Özellikle eserde Ayna Dovla'dan bahsetmesi onun gerçekten önemli bir halife olduğunu, onun üzerinden diğer halifelere ve bağlılara mesaj verilmek istendiği görülmektedir. Zira söz konusu "ben" düşüncesinin yanlış olduğu vurgulanmaktadır (Elvan Çelebi, 2017, 79). Eserde ilk olarak Ayna Dovla'dan böyle söz ettikten sonra onun için ayrı bir fasıl açılmıştır.

Ayna Dovla'nın Babailer İsyanı'nda faal ve önemli rol oynadığını kaynaktan açıkça anlaşılmaktadır. Yine Ayna Dovla'nın Tokat'ta bir zaviyesinin olduğu ve burada Müslüman ve gayrimüslim halk tarafından sevildiği anlaşılmaktadır (Elvan Çelebi, 2017, 413). Göçebe Türkmen ahali arasında yayılma gösteren Vefâi'lik Tokat ve çevresinde de etkin bir şekilde faaliyet göstermiştir. Zira Dede Garkın'ın daha sonra da yine onun isteğiyle Baba İlyas'ın seçkin halifelerinden olan bir Vefâi şeyhi olan Ayna Dovla'nın Tokat'ta bir zaviye kurması ve bu çevrede faaliyet göstermesi bu noktada oldukça önemlidir. Yine Ayna Dovla'nın Tokat'ta zaviye kurması Tokat ve çevresinde bu tarikata intisap edecek veya söz konusu tarikata kazandırılacak karaktere sahip kitlelerin fazla olduğunu bize göstermektedir.

Malya Ovasında isyanın bastırılmasından sonra arda kalan önemli Babai halifelerinin de bertaraf edilmesi için devlet tarafından harekete geçilmiştir. Bu konu şöyle anlatılmaktadır: Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in emri ile Ayna Dovla'nın üzerine çok sayıda asker gönderilmiştir. Askerler onu yakalayıp ortadan kaldırmak için harekete geçmişlerdir. Tokat'ta çok sayıda müridi, sevenleri ve bağlıları ona Baba İlyas'a bağlı olmadığını söyleyerek askerlerden kurtulması için uğraşmışlardır (Elvan Çelebi, 2017, 409). Ayrıca askerlere karşı koymak isterse bu konuda da onun yanında olacaklarını bildirmişlerdir. Onun yolunda candan, maldan, evlatlarından vazgeçeceklerini ifade etmişlerdir. Müritlerinin ve sevenlerinin bu sözlerine karşılık şu manidar cevabı vermiştir:

irşad faaliyetlerine başlayan Ebü'l-Vefâ çok sayıda taraftar toplamayı başararak devrin önemli şeyhlerinden birisi haline gelmiş, ömrünün tamamına yakını Irak'ta geçirmiş ve burada vefat etmiştir 20 Rebülevvel 501 (8 Kasım 1107). Onun ölümünün ardından tarikat Suriye, Irak ve Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Anadolu'da tarikatın en önemli siması Dede Garkın'dır. Baba İlyas da onun halifelerinden birisidir. Hem Dede Garkın hem de Baba İlyas ve diğer halifeler Anadolu'da özellikle kırsalda yaşayan göçebe Türkmen kitleleri üzerinde fikri, dinî ve kültürel anlamda etkileri olmuştur (Ocak, 1994, 347-348; Şahin, 2012, 600-603).

“Bugün bize uğur ve mutluluk kudret eli olan Şeyhimizdir” (1660).

“Din terk olunsun (da) taşkınlık güçlensin. Hiç bunun gibi düşkünlük olur mu? (1661).

“Allah göstermesin, bu asla olmaz; hiçbir yol ehli bunu doğru ve yerinde bulmaz (1662).

“Şimdilik vaktin nakdini hoş görelim; bu demi zevk ve şevk ile geçirelim (1663).

“Ömür dediğin dost ile geçen süredir; yoksa bin yıl da olsa hiçe değmez o (1664).

“Dostla geçen bir an ganimettir; dünyada ve ahirette mutluluktur (1665) (Elvan Çelebi, 2017, 411).

Burada Ayna Dovla'nın davasından hiçbir şekilde vazgeçmediği ve geçmeyeceği, Baba İlyas'a bağlılığı açıkça anlaşılmaktadır. Müritlerine ve bağlılarına da bunu hissettirmektedir.

Selçuklu askerleri Ayna Dovla'yı ve müritlerini yakalayıp zindana atmışlardır. Tokat halkı burada da onu yalnız bırakmamıştır. Sadece Müslüman Türk ahali değil, Hristiyan, Ermeni ahali de onun için toplanmıştır (Elvan Çelebi, 2017, 413).

Ayna Dovla zindandan çıkarılıp öldürüleceği sırada müritlerine söylediğini tekrar ederek yolundan dönmeyeceğini, bu işe gönüllü girdiğini ne gelirse Allah'tan geleceğini ifade etmiştir. Askerlerin ona Baba İlyas'tan ayrılması bir kez “Ben ondan değilim” demesi karşılığında darağacından kurtulacağını ne isterse verileceğini, canının bağışlanacağını söyleseler de o davasından dönmemiştir (Elvan Çelebi, 2017, 424).

Bunun üzerine askerler daha da öfkelenerek ellerine bıçak alarak “Senin derini yüzeceğiz, çabuk biz o babadan değiliz” de denmesi üzerine Ayna Dovla şöyle cevap vermiştir: “Ey içi ve dışı kör! Kudret (Hızır) karşısında durup bakmakta olan ben nasıl ondan değilim diyeyim? Böyle deyip de ondan sonra ne olayım” (Elvan Çelebi, 2017, 425) cevabını vermiştir. Ayna Dovla'nın bu cevabının üzerine askerler tarafından dersi yüzülerek feci şekilde öldürülmüştür (Elvan Çelebi, 2017, 425).

Elvan Çelebi tarafından verilen bu bilgilerden Ayna Dovla'nın Baba İlyas'ın önemli bir halifesi olduğu, Tokat'ta çok sayıda müridi ve bağlısı bulunduğu Müslim ve gayrimüslim halk tarafından çok sevildiği anlaşılmaktadır. Zira Selçuklu askerlerinin ona Baba İlyas ile bir bağlantısının bulunmadığını söyletmek için onca baskı yapmaları onun gerçekten Babailer için önemli bir figür olduğunu göstermektedir. Yine Selçuklu askerlerinin bu denli baskı yaparak Baba İlyas ile bağlantısını koparmak istemesi Ayna Dovla'nın kalabalık bir mürit topluluğu olduğunu göstermektedir. Zira Ayna Dovla'nın Baba İlyas ile bağlantısının olmadığını söylemesi ona bağlı bu kalabalık grubun da dağılması demektir.

Değerlendirme ve Sonuç

Babailer İsyanı, oluşumu, sebepleri ve sonuçları itibarıyla Türk tarihini derinden etkilemiş bir isyandır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin isyan sonucunda idarî, askerî ve malî olarak devlet idare mekanizması sarsılmış bir daha da toparlanamamıştır. Türkmenler tarafından merkezî otoriteye bir başkaldırı mahiyetinde cereyan eden hareket Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada hızla yayılmış ve büyümüştür. Devlet isyanı bastırmakta acziyet göstermiş, nihayetinde paralı askerlerle bu hareketi bertaraf etmeyi başarmıştır. İsyân askerî olarak bastırılmış olsa da fikrî, dinî ve sosyal anlamda Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Anadolu

beylikleri ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Babaî hareketi etkinliğini devam ettirmiştir. Yani isyan bastırılmış olsa da isyancılar yok edilerek fikirleri ortadan kaldırılmış değildir. İsyan ekonomik ve içtimaî temelde başlamış olsa da isyana katılanların ortadan kaldırılmasından arta kalanların faaliyetleriyle dinî ve fikrî bir harekete evrilmiştir.

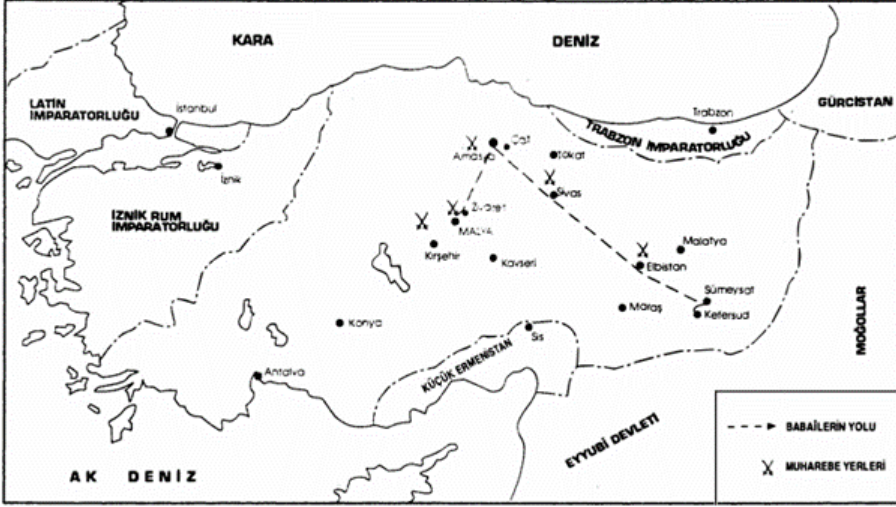
İsyanın lideri Baba İlyas kadar onun halifeleri ve daha sonra onun bağlıları da en az onun kadar isyanda ve fikirlerin yayılmasında etkili olmuşlardır. Bu minvalde Babaîlerin önemli bir merkezi olan Tokat'ta bulunan Baba İlyas'ın halifesi Ayna Dovla, isyanda mühim rol oynamış, Tokat'ta zaviyesinde isyan sırasında ve sonrasında taraftar toplamıştır. Şehrin halkının büyük teveccühünü kazanmıştır. Sadece Türk ve Müslüman ahaliden değil gayrimüslimlerden de taraftarı olduğu, onların sevgisine mazhar olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu askerlerinin Babaîleri bertaraf etmek için Ayna Dovla'yı ikna etme çabaları, ikna edemeyince de onu öldürmek suretiyle ortadan kaldırmaları onun bu isyanda ne kadar önemli bir sima olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

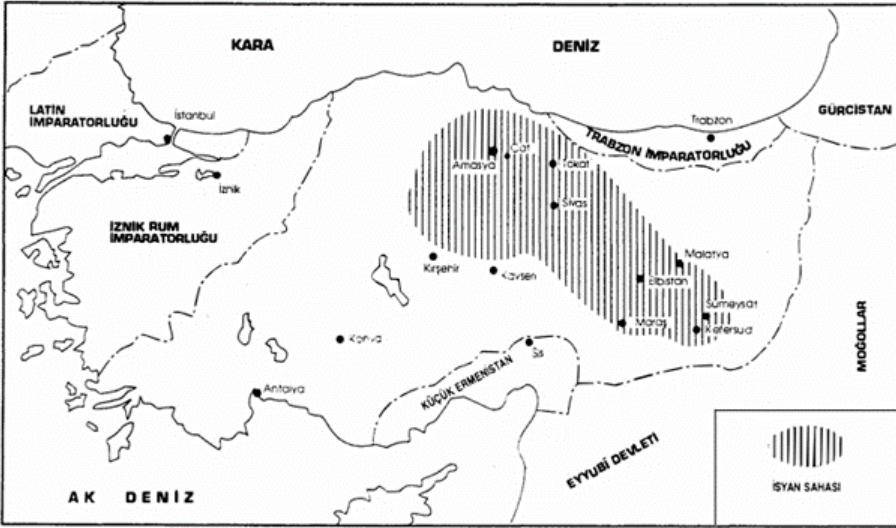
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar. *Amasya Tarihi*. 1-4. ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Ölmöz, Metin Hakverdioğlu. Samsun: Uğur Ofset, 2022.
- Bayram, Mikâil. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutları". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 79-92.
- Bayram, Mikâil. "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültüre Yapısı ve Siyasî Boyutları". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 72 (1991), 87-98.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: e Yayınları, 1994.
- Çoşkun, Hasan. *Tokat Alevileri "Sırrımız Türklük"*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2021.
- Elvan Çelebi. *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıb'l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkâbevi Tarihi)*. haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Y. Ocak. Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Elvan Çelebi. *Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap)-Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler)*. haz. Mertol Tulum. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Gordlevskiy, V. Aleksandroviç. *Küçük Asya'da Selçuklular*. trc. Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Gülten, Sadullah. "Tahrir Defterlerinde Karkınlar". *1240 Babaî Hareketi ve Dede Garkın*. Uluslararası Şanlıurfa Sempozyumu Bildirileri 25-27 Mayıs 2010 Şanlıurfa. ed. Ahmet Taşgın, Mehmet Salih Polat, Sadullah Gülten. İstanbul: Önsöz Yayıncılık 2018, 83-105.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. trc. Ö. Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Gregory Abû'l-Farac. *Abû'l-Farac Tarihi II*. Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- İşık, Zekeriya. "Baba İlyas'tan Elvan Çelebi'ye Bir Şeyh Ailesinin Dönemin Siyasî Çevreleriyle Olan İlişkileri". *Tarikat, Toplum ve Siyaset: Baba İlyas'tan Elvan Çelebi'ye Bir Süfî Ailenin İzinde*. ed. Zekeriya İşık. s. 15-66, Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- İbn Bibi. *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Kaya, Abdullah. "Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research* 7/29, (2014), 547-561.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Giyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Kesik, Muharrem. "Sâdeddin Köpek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Koca, Salim. "Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması". *Gazi Türkiyat Dergisi* 11 (2012), 11-38.
- Köprülü, M. Fuad. *Anadolu'da İslâmiyet*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Maden, Fahri. "Arşiv Belgeleri Işığında Elvan Çelebi Zaviyesi ve Sosyo-Ekonomik Yapısı". *Tarikat, Toplum ve Siyaset: Baba İlyas'tan Elvan Çelebi'ye Bir Sûfi Ailenin İzinde*. ed. Zekeriya Işık. s. 67-103, Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Baba İlyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/368. İstanbul: TDV Yayınları, 1991a.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Baba İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1991b.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Babailik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1991c.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Dede Garkın: Ortaçağ Anadolu'sunun Büyük Vefâ-i Garkını Türkmen Şeyhi (13. Yüzyıl)". *1240 Babai Hareketi ve Dede Garkın*. Uluslararası Şanlıurfa Sempozyumu Bildirileri 25-27 Mayıs 2010 Şanlıurfa. ed. Ahmet Taşgın, Mehmet Salih Polat, Sadullah Gülten. İstanbul: Önsöz Yayıncılık 2018, 17-53.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/347-348. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Öz, Mustafa. "Mehdîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/384-386. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özbayraktar, Aykut, "Mahmud Târâbî İsyanı 1238", *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 84, (Aralık 2017), 221-227.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Ortaçağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri". *Karadeniz Araştırmaları* 14/53 (Nisan 2017), 137-151.
- Şahin, Haşim. "Vefâiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/600-603. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tulum, Mertol. *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul Name-i Kudsi (Menakıbu'l-Kudsiyye)'nin Yayınlanmış Metninden Derlenen Verilerle*. (Birinci Kitap). Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Uyumaz, Emine. *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Üçer, Cenksu. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Ürkmez, R. Kahraman. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2020.
- Yazıcızade 'Ali. *Selçuk-nâme*. İndeksli Tıpkıbasım. haz. Abdullah Bakır. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Yazıcızade Ali. *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*. haz. Abdullah Bakır. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.

Ekler:

Harita 1: Babaî taraftarlarının isyan sırasında izledikleri yol (Ocak, 2009, 279).

Harita 2: Babailer İsyanı'nın yayıldığı saha (Ocak, 2009, 280).

Harita 3: Türkiye Selçuklu Devleti şehirleri ve ulaşım ağı (Özcan, 2017, 140).

Extended Abstract

There are some events in history that have managed to maintain their impact for many years. In the Anatolian part of Turkish history, a rebellion that would last for years was encountered in the Seljuk State of Turkey in 1240. This movement, which emerged as the Bâbâ'î Rebellion, was a rebellion that profoundly impacted Anatolian Turkish History. This rebellion took place under the leadership of the Turkmen sheik Baba Ilyas and in coordination with Baba Ishak as a revolt against the central authority for political, economic, religious, and social reasons. The main reasons for the rebellion were the problems arising from the intense economic migration to Anatolia, the shrinking of the pasture and winter areas, and the differences in living conditions between the settled people and the peasant-nomadic society in the social sphere. In addition to these reasons, the favorable religious and political environment allowed the Bâbâ'î Rebellion to spread rapidly. This rebellion was one of the main factors that prepared the collapse of the Seljuk State of Turkey. As a result of the rebellion, the administrative, military, and financial administration mechanism of the Seljuk State of Turkey was shaken and could not recover. Some cities and individuals came to the fore during and after this rebellion. One of these cities was Tokat. With its unique dynamics in the historical process, the city made a name for itself in the Bâbâ'î movement. Tokat became an accommodation and transit point for the rebels trying to reach Amasya, where Baba Ilyas lived, from the region where the rebellion started. Moreover, Tokat was a city where Turkmen lived densely due to its characteristic features. The Turkish-Muslim population coming to Anatolia from Central Asia stopped here, and some of them stayed here and caused the city to develop in terms of its Turkish-Muslim population. The city also played an active role in a revolt started by Turkmen. Ayna Dovla, one of the distinguished caliphs of Baba Ilyas, resided in his zawiya in Tokat during and after the rebellion, gained the favor of the people, and gathered a large number of followers. The soldiers of the Seljuk State of Turkey saw the great potential of his supporters and wanted to sever his ties with the Bâbâ'î movement. Thus, they wanted to eliminate the Bâbâ'î followers in the region. In this context, they first offered Ayna Dovla property, and when he refused, they eliminated him by killing him. Ayna Dovla was not only loved by the Turkish-Muslim population, but he also won the favor of the non-Muslim subjects living in the city. When he was killed, the people of the city experienced great sorrow.